

A VAJDASÁGI ÉPÍTÉSZETI SZECESSZIÓ TÖRTÉNETÉBŐL (II.)

A SZABADKAI ZSINAGÓGA

A szecesszió vajdasági emlékei között kiemelkedő helyet foglal el a szabadkai zsidó imaház. Ezt az épületet pontosan a századfordulón tervezték, és a szecesszió építészetének erős előretörését jelentette. A zsinagógával egyidőben vagy később épülő néhány rendkívüli létesítménnyel Szabadka mind erősebben, a többi vajdasági város pedig valamivel kisebb mértékben viseli majd magán ennek az érdekes stílusnak a jegyeit. Az első világháború megszakítja majd ezt a folyamatot, s a szecessziónak a modern építészet formálásában betöltött szerepe vidékünkön elhomályosul. Inkább mint a történelmi stílusok fényűző fináléjaként emlegetjük, ami viszont a szabadkai zsinagóga esetében teljesen téves.

A szabadkai zsinagóga a modern építészet határköve Vajdaság területén. Mint műemléknek, 1975-ben megállapították különleges társadalmi jelentőségét, a törvény védelme alá helyezték, és a Tartományi Műemlékvédő Intézetben 02-241/2-75 sorszámmal tartják nyilván. Az Októberi forradalom terének délkeleti részén találjuk, a kíséroró épületet pedig a Dimitrije Tucović utca 13-as szám alatt.

A zsinagóga építésének ötlete már a század első évében megszületett, az újságok már 1901 elején hírt adnak az imaház építésére kiírt pályázatról. Ugyanakkor, illetve valamivel korábban hasonló terv született Szegeden is.

A szabadkai zsinagóga építésére meghirdetett pályázatra Nagy Ferenc és Kladek Lukács ismert vállalkozók, valamint két építész: Raichle J. Ferenc és Molczer Károly jelentkezett. Raichle osupán kevéssel azeleőt lett szabadkai lakos, habár vajdasági származású. Szabadkáról nőszült, és idejövetele után nemsokára sikeresen elvégezte a régi, 1882-ben megtervezett Halbrohr-szálloda (Nemzeti Szálloda) helyreállítását. Miután befejezte ezt a munkát (1897-ben), elég sok nehézséggel megnyerte a gimnázium új épületének kivitelezésére meghirdetett pályázatot. Mivel a zsinagóga építésére kiírt pályázattal kapcsolatban bizonyos visszaélésekre gyanakodott, vitát kezdeményezett a sajtóban (*Bácskai Hírlap*, 1901.

február 2-án, 1901. február 8-án). E vita után Raichle visszavonta a jelentkezését, s a pályázatot is csakhamar megsemmisítették.

Ugyanakkor Szegeden a Jakab—Komor pályamű csak második díjat kapott, habár Lechner Ödön ismert építész, az értékelő bizottság tagja határozottan támogatta, és megoldását haladónak nyilvánította. Kiháználva a szegedi nézeteltéréseket, a szabadkai Zsidó Hitközség egyszerűen meghívta Jakabot, és felajánlotta neki pályaműve Szabadkán való kivitelezését.

Jakab Dezső építész (1864—1932) a szabadkaiak már szintén ismerték, és semmi akadálya sem volt az ötlet megvalósításának. A szegedi pályaművet tehát a szabadkai feltételekhez idomították, esztétikai szempontból lényegesen tökéletesítették. Megkezdődtek a munkálatok, s az épületet már 1902 októberének első napjaiban (!) befejezték, és átadták rendeltetésének. Egy eddig még ismeretlen szerző szeptember 30-án nagy szakértelemmel ír a *Bácskai Hírlap* első oldalán Jakab és Komor Marcell (1868—1944) művéről, október 2-án pedig ugyancsak a lapban *A zsidó-templom felszentelése* címmel hosszabb jelentés számol be arról, hogy az imaházát hivatalosan 1902. október 1-én, kedden délután 16 órakor fejezték be. Az első istentiszteletet október 4-én tartották.

A már említett cikkben (a szeptember 30-aiban) *Az új zsidó templom* címmel és *A Bácskai Hírlap eredeti tárczája* alcímmel a szerző az épület rendkívüliségéről ír: „Minden idők épületei fejezzék ki az illető kor művészi áramlatait. Modern időket élünk, modern konstrukcióink vannak, ezek előírják, megkövetelik, hogy ne a régi szerkezeteknek megfelelő formákat alkalmazza az építész.” Valamivel később kiemeli, hogy „Komor és Jakab építészek a modernnek vezérkarában vannak...”, a továbbiakban pedig az épület igen részletes leírását közli.

A zsinagóga rendkívül arányos épület, monumentális központi részszel és 14 méteres belső átmérőjű kupolával, amely a négyzet alakú (a=25 m) belső imatér felett 21 méter magasságban emelkedik. Az épület magassága 40 méter. A belső térben 850 ülőhely van a férfiak, a galérián pedig 550 a nők számára. A térformáláskor a tervezők a Kelt ősi építészetéből indultak ki, az épületnek kereszt alakú alaprajzot adtak. Az említett központi négyzet felett a kupola dominál, a kereszt ágai közötti térségekben pedig (ahol a lépcsők vannak) négy kisebb óratorony emelkedik a magasba. A belső tér nappali megvilágítását rendkívül sikeresen, esztétikailag hatásos módon oldották meg. A földszinten az üvegfestményes ablakokon át tör be a fény. A kereszt ágainál, emeletnyi magasságban négy csodálatos rozettát látunk, amelyeket virágmotívumú üvegfestmények díszítenek. Felettük, a kupola nyolcszögű gyűrűjén (corpus) minden oldalon négy-négy félkör alakú festett üveglablak van. Ezek a fényforrások könnyedebb teszik a kupolát, és a lebegés hatását keltik. Az üvegfestmények Roth Miksa ismert budapesti művész alkotásai.

A szabadkai zsinagóga szecessziója a magyar változathoz tartozik, azokat a törekvéseket fejezi ki, amelyek a népi motívumok segítségével a „nemzeti stílust” érvényesítenék. Ha a fényűző, pompás díszítőelemeket háttérbe szorítjuk, ismét a modern építészet elvével találkozunk: „fontos az anyagszerűség elvének szigorú betartása”. Az épület díszítő-elemei a Zsolnay-kerámia, a vörös téglák és a sima, vakolt felületek kontrasztja, a fa, a vas és a bádóg (!). „Van a templomon bádóg is, de ismét csak ott, ahol más anyag el sem képzelhető, t. i. a torony pilónok és a kupola felső végződésén. E végzödések alakja is karakterizálja a fém lemez hajlékonyságát.” (*Bácskai Hírlap*)

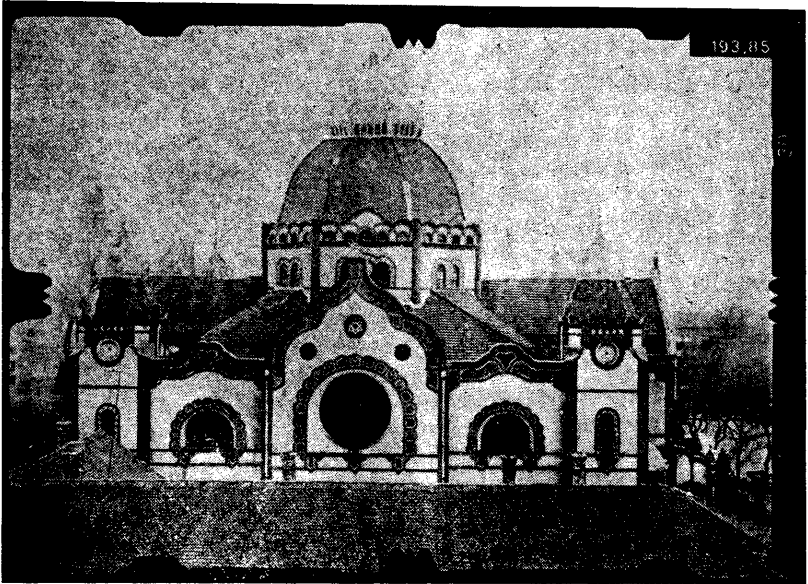
Ami a zsinagóga legnagyobb értéke, s ami által a modern építészet előfutárává vált, az a szerkezetbeli újítás, A kupola vasszerkezeten fekszik, ezt pedig nyolc erős oszlop tartja. „A vas oszlopokat nem kőoszlop imitációval burkoltatták a tervezők, hanem egy megszakítás nélkül való formával, amely lehetőleg oda simul a vas maghoz . . . tisztán az a célja, hogy tűzveszély ellenébe megvédje a vaskontstrukciót.”

Szemmel látható, hogy a tervezők, elődeiktől eltérően *nem* rejtették el a szerkezetet, hanem esztétikai hatásokat és gazdaságosságot akartak elérni vele. A statika kitűnő ismeretének, valamint az új anyagok és szerkezet alkalmazásának köszönhetően haladtak olyan gyorsan az építkezésel, és az anyagmegtakarítás is ennek tulajdonítható. A falak szokatlanul vékonyak. Mivel nem hordozófalak, lehetőség volt a nagy nyílásokra. A csegelyeken levő monumentális kupola hatása a rabcifalú szerkezetnek köszönhető, ugyanis a korábbi eljárás masszív hordozófalakat követelt meg.

Az újságíró, aki annak idején lelkesedve köszöntötte e jelentős műemlék létrejöttét, ezt írta: „Új szerkezeti anyagnak kell, hogy új forma feleljen meg, nem lehet, nem szabad a régi kaptafára húzni az új konstrukciókat. Itt van a Rabitz-féle szerkezet, egy könnyű vasdrót fonattal és gypsszel készített befödő réteg . . .”

Hét évtizeddel később, 1976. szeptember 25-én, a megsérült kupola szakértői vizsgálatakor, ugyanezzel a kérdéssel foglalkozott dr. Oskar Hrabovskij építészmérnök, a Belgrádi Egyetem Építészeti Karának rendkívüli tanára is. Érdekes összehasonlítani beszámolójának, szakértői véleményezésének egy részét az 1902-ben íródott cikk már idézett egyes részeivel:

„Művészi, esztétikai és anyagi értékei mellett, az épület szerkezeti szempontból is egyedülálló és ritkaságszámba megy vidékünkön. A kupola acsszerkezete valóságos mérnöki és iparosi remekmű, a belső kupolák másodlagos szerkezete, valamint a »Rabitz«-szerkezetű boltívek a valamiféle vasbeton-bordákkal igazi ritkaságot jelentenek nálunk, s tekintettel a kivitelezés idejére (1902) avantgarde és rendkívül sikeres vállalkozásnak számítanak . . . Az épület belseje, kezdve a vasoszlopok borításától, a csegelyeken, boltíveken át, egészen a központi kupola bolt-

A szabadkai zsinagóga északi...

... és keleti oldala

hajtásáig, a hordozó acél- és ácsszerkezetre van függesztve, »Rabitz«-szerkezetű egységes hárttyaként. A kupola bedőlésével megsemmisülne az egész »Rabitz«-hárttya is, amely az épület legnagyobb esztétikai, akusztikai és szerkezeti értékét képezi, s amely gazdagon, kitűnő színhatásokkal van díszítve. Ez egyúttal az épület teljes megsemmisülését is jelentené, mert ezeknek az elemeknek a helyreállítása a mai feltételek mellett szinte lehetetlen, vagy pedig mérhetetlenül drága és hosszan tartó folyamat volna. Ezenkívül a szerkezetre vonatkozó dokumentáció nagyon szegényes, mert abban az időben az ilyen kényes részeken való munka az építész helyszínen születő ötleteinek, részletes utasításainak az eredménye volt, másrészt pedig kifejezte azoknak a mestereknek az ügyességét, tudását, akik ezeknek a részleteknek, elemeknek a kidolgozásával megteremtették a maguk egyéni ikis remekműveit.**

A zsinagógáról szóló idézett cikkek is azt bizonyítják, hogy az építésekor élt korabeliek felismerték rendkívüli értékét. Ma műemléki értékét a törvény védelmével, valamint a megőrzésére és helyreállítására irányuló társadalmi gondoskodással is kifejezzük. A Zsidó Hitközség, átengedve az imaházat Szabadka városának (1978), hozzájárult, hogy ez a műemlék, értékének megfelelően továbbra is megmaradjon.

A zsinagóga szemmel láthatóan „vetélytársak jelentéktelen csatározásának, versengésének” köszönhetően jött létre. A kivitelezés alapját nem képezte valamiféle alkotói fellángolás, így mégis Nagy és Kladek maradtak meg vállalkozóknak. Igaz ugyan, hogy a pályázat megsemmisítése után kapták a megbízatást. Jakobot a házassága kötötte Szabadkához. Az imaház építési bizottságát elkápráztatta a népi motívumokon alapuló pompás díszítés. Az idő mégis azokat az értékeket domborította ki, amelyeket már Lechner és az ismeretlen „tárcaíró” is sejtett és hangsúlyozott. Az architektúrának ugyanis autentikus hivatása és saját kifejezőeszközei vannak. Ez a funkcionális tér kialakítása és a harmonikus tömegelosztás, de mindenekelőtt a korabeli ismereteken, anyagokon és lehetőségeken alapuló szerkezet. Természetesen mindezek és az összes többi adottság, amelyek a tervezők tehetségével párosultak, eredményezték az épület technikai és művészi egységét. A szabadkai zsinagógánál, valamennyi tényező szintézise megvalósult, s ezért méltán nevezhetjük a modern építészet hírnökének és autentikus értékű műemléknek, amely a századfordulón Vajdaság területén, de szélesebb körben is az építészek erőfeszítéseinek és törekvéseinek eredményeként létrejött.

Bela DURANCI

* Izveštaj o izvršenom pregledu i ekspertizi o stanju konstrukcije zgrade sinagoge u Subotici (Tartományi Műemlékvédő Intézet, Újvidék, 1976. szeptember 29-én, 01-480-3-as szám alatt).